

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НОЗДРІНА Марина Олександрівна

УДК 343.13 (477)

**ДИСПОЗИТИВНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес
та криміналістика; судова експертиза

Автореферат

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук

Харків – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент **КОЖЕВНИКОВ Геннадій Костянтинович**, Національний університет внутрішніх справ, начальник кафедри кримінального процесу.

Офіційні опоненти – доктор юридичних наук, професор **ГРОШЕВИЙ Юрій Михайлович**, Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, завідувач кафедри кримінального процесу;

кандидат юридичних наук, доцент **ДЕНИСЮК Станіслав Федорович**, начальник Управління МВС України в Харківській області.

Провідна установа – Національна академія внутрішніх справ України, кафедра кримінального процесу, Міністерство внутрішніх справ України (м. Київ).

Захист відбудеться „28” січня 2005 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 Національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27).

Автореферат розісланий „27” грудня 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Каткова Т.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Демократичні перетворення, що відбулися останнім часом в Україні обумовили перегляд традиційних уявлень юридичної наук, щодо принципів кримінального судочинства, та їх застосування при розслідуванні і судовому розгляді кримінальних справ. Основні принципи як кримінального так і цивільного процесів, мають у своїй основі єдине нормативне джерело – Конституцію України, що ініціює приведення кримінально-процесуальних норм, які розкривають зміст засад кримінального провадження, у відповідність з конституційними нормами. Серед багатьох конституційних засад названо і змагальність, що обумовило доповнення діючого Кримінально-процесуального кодексу України зовсім новою статтею (ст. 16-1 КПК України), яка нормативно закріплює раніше діючі тільки у теорії кримінального процесу поняття змагальності і диспозитивності. Однак, нажаль, автори зазначеної норми не розкрили конкретне визначення цих понять, що утруднює для практиків не тільки уясування, але й застосування змагальності і диспозитивності в повній мірі при відправленні правосуддя.

Недостатня розробленість зазначеної проблеми, відсутність об'ємних досліджень, присвячених цьому питанню обумовили вибір теми дослідження “Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до Пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних досліджень вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ МВС України на період 2002-2005 років (п. 1.1), Тематики пріоритетних напрямків дисертаційних досліджень на період 2002-2005 років (Розділ V, п.п. 10, 26, 45), затверджених наказом МВС України від 30.06.02 р. № 635, та Головним напрямком наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ на 2001-2005 роки (п. 1.4), затвердженим вченою радою Національного університету внутрішніх справ (протокол № 3 від 23.03.01 р.).

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі сучасних досягнень науки кримінально-процесуального права, діючого кримінально-процесуального законодавства та проекту нового КПК України, кримінального права та цивільно-процесуального права, судової та слідчої практики з'ясувати сутність диспозитивності як елементу принципу змагальності у кримінальному процесі, її структуру, розглянути співвідношення диспозитивності з принципами кримінального процесу; форми прояву диспозитивності у кримінальному процесі, а також розробити науково обґрунтовані рекомендації з удосконалення кримінально-процесуального законодавства і поліпшення практики його застосування.

Виходячи з поставленої мети, в дисертації вирішуються такі основні **завдання**:

- з'ясування поняття, сутності та ознак принципів кримінального процесу України на підставі Конституції України (1996 р.), суттєвих змін у кримінально-процесуальному законодавстві, обумовлених прийняттям цієї Конституції і сучасних наукових досліджень з цього питання;

- визначення структури принципу змагальності кримінального процесу України як принципу, регламентованого Конституцією України;

- розкриття поняття, сутності та структурних елементів диспозитивності у кримінальному процесі України;

- з'ясування співвідношення диспозитивності із спорідненими з змагальністю принципами кримінального судочинства, її роль у забезпеченні конституційних прав і свобод громадян;

- визначення кола суб'єктів реалізації диспозитивності у кримінальному процесі України;

- дослідження співвідношення змагальності та її елементу диспозитивності у правовідносинах з приватного та приватно-публічного обвинувачення;

- розробка, обґрунтування та апробація принципу змагальності та диспозитивності як її елементу в конкретних нормах проекту нового КПК України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини в сфері кримінального процесу, які регулюються нормами діючого кримінально-процесуального законодавства України та обумовлені принципами кримінального провадження, зокрема, принципом змагальності.

Предметом дослідження є сукупність норм, що визначають зміст диспозитивності як елементу принципу змагальності у кримінальному процесі України.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Їх застосування обумовлюється системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту та юридичної форми. Логіко-семантичний метод широко використано для поглиблення понятійного апарату (підрозділи 1.1; 1.2; 2.1; 3.1-3.4). За допомогою структурно-логічного методу здійснено аналіз структурних елементів змагальності та диспозитивності (підрозділи 1.2; 2.1; 3.1-3.4). Процеси становлення й розвитку теорії принципів кримінального процесу, змагальності та диспозитивності, публічності у кримінальному судочинстві досліджувалися за допомогою історико-правового методу (підрозділи 1.2; 2.1; 2.2). Порівняльно-правовий метод використано для дослідження змагальності і диспозитивності у контексті теорії процесуального права, співвідношення диспозитивності та принципу змагальності (підрозділи 1.2; 2.1; 2.2). Метод соціологічного опитування використано для з'ясування ефективності окремих видів процесуальної діяльності по забезпеченню прав і свобод людини у кримінальному процесі України (підрозділи 1.2; 2.1; 2.2; 3.1-3.4). Компаративний метод, статистичний і документальний аналіз положень Конституції України, відповідних міжнародно-правових актів, чинного та проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України, постанов Пленуму Верховного Суду України, відомчих нормативно-правових актів МВС України, Генеральної прокуратури, проекту Модельного кримінально-процесуального кодексу для країн-учасників СНД застосовувалися при розробці наукових висновків та рекомендацій (підрозділи 1.1; 1.2; 2.1; 2.2; 3.1-3.4).

Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дисертації склали загальнотеоретичні наукові

праці, розробки фахівців в галузі теорії процесуального права – С.А. Альперта, О.Д. Бойкова, О.Т. Боннер, Е.В. Васьковського, Б.А. Галкіна, А.Х. Гольмстена, Ю.М. Грошевого, Л.М. Давиденка, Т.М. Добровольської, В.С. Зеленецького, Т.В. Каткової, А.Ф. Клейнмана, П.І. Люблінського, В.Т. Маляренка, Є.О. Мірошниченка, О.Р. Михайленка, М.М. Михєєнка, В.В. Молдована, В.Т. Нора, В.П. Півненка, Д.П. Письменного, І.Н. Полякова, Р.Д. Рахунова, В.М. Савицького, К.Р. Сейтназарова, В.М. Семенова, В.К. Случевського, М.С. Строговича, Л.Я. Таубера, І.Я. Фойницького, Ю.В. Хоматова, Г.І. Чангулі, В.П. Шибіко, М.Л. Якуба, Ю.П. Яновича та ін. Нормативною основою роботи є Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Україною, кримінально-процесуальний кодекс України, постанови Пленумів Верховного Суду України по кримінальних справах, а також нормативно-правові акти суб'єктів правоохоронної діяльності, які регулюють кримінально-процесуальні відносини. Використано також ряд проектів законодавчих актів, зокрема, кримінально-процесуального кодексу України.

Емпіричну базу дослідження становлять дані, одержані внаслідок: вивчення 289 кримінальних справ в архівах міських судів АР Крим за період 1999-2004 рр., Апеляційного суду АР Крим за період 2001-2004 рр., слідчого управління ГУ МВС України в АР Крим; анкетування: слідчих та працівників органів дізнання МВС України, які проходили навчання в Інституті перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників ОВС (опитано 153 працівника), прокурорів і слідчих прокуратури, які проходили навчання в Харківському інституті підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників (опитано 115 працівників), суддів (опитано 39 суддів); опитування: потерпілих, цивільних позивачів та відповідачів, обвинувачених, підсудних (опитано 127 громадян); аналізу матеріалів опублікованої практики та узагальнень практики, проведених працівниками Верховного Суду України (1999-2004 рр.), статистичних даних МВС України (1999-2004 рр.), Республіканської прокуратури АР Крим (1999-2004 рр.).

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає у тому, що дана робота є першим у вітчизняній кримінально-процесуальній науці монографічним комплексним дослідженням, присвяченим проблемам реалізації диспозитивності як елементу принципу змагальності у кримінальному процесі України. До найбільш істотних нових наукових результатів автора слід віднести такі:

- наведено історико-правовий аналіз становлення і розвитку теорії принципів кримінального процесу України з урахуванням новітніх положень теорії засад кримінального судочинства, що витікають із Конституції України (1996 р.), останніх змін у кримінально-процесуальному законодавстві і сучасних наукових досліджень з цього питання;

- дістало подальшого розвитку уявлення про систему наукових підходів до розуміння поняття, сутності та ознак конституційних принципів кримінального судочинства України;

- вперше зроблено висновок щодо структури принципу змагальності кримінального процесу, одним із елементів якого є диспозитивність;

- вперше визначено поняття, структуру та сутність диспозитивності як елементу принципу змагальності;

- виходячи із сформульованого поняття, структури та сутності диспозитивності визначено коло суб'єктів реалізації диспозитивності у кримінальному процесі та наведено їх систему;

- обґрунтовано визначення диспозитивності як загальноправового явища, регламентованого конституційними, цивільно-процесуальними, кримінально-процесуальними нормами, що виконує праворегулюючу функцію;

- розроблено пропозиції щодо розширення застосування інституту приватного обвинувачення по злочинах невеликої і середньої тяжкості немайнового характеру;

- сформульовано рекомендації та пропозиції щодо положень принципу змагальності та диспозитивності як її елементу в конкретних нормах проекту нового КПК України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес: у науково-дослідній сфері – основні положення та висновки дослідження можуть бути основою для подальшої розробки проблем кримінального судочинства; у процесі правотворчої діяльності – сформульовано ряд пропозицій щодо внесення змін до чинного кримінально-процесуального законодавства України (пропозиції до КПК України та проекту нового КПК України); у правозастосовчій діяльності – використання одержаних результатів дозволить поліпшити практику розгляду і вирішення кримінальних справ; у навчальному процесі – матеріали дисертації використовуються при викладанні курсу лекцій з “Кримінального процесу”, при підготовці відповідної навчально-методичної літератури для Національного університету внутрішніх справ та інших вищих юридичних навчальних закладів, інститутів підвищення кваліфікації співробітників МВС України та прокурорсько-слідчих працівників Генеральної прокуратури України.

Апробація результатів дослідження. Дисертація підготовлена на кафедрі кримінального процесу Національного університету внутрішніх справ, обговорена на засіданні кафедри, де одержала позитивну оцінку і рекомендована до захисту. Основні положення дисертації дістали своє відображення в публікаціях автора, доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального процесу, сумісних засіданнях кафедри кримінального процесу та кафедри криміналістики Національного університету внутрішніх справ.

Результати роботи доповідались автором на науково-практичних конференціях: ад'юнктів і магістрантів НУВС (Харків, 2002), “Актуальні проблеми профілактики злочинності і правопорушень серед неповнолітніх” (Львів, 2002), “Розвиток податкових відносин і модернізація податкової служби України” (Ірпінь, 2002), “Актуальні проблеми будівництва та розвитку внутрішніх військ МВС України” (Харків, 2003), “Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених” (Харків, 2003), “Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності практичних підрозділів ОВС та завдання щодо вдосконалення навчального процесу у навчальних закладах” (Львів, 2004); міжнародній науко-

во-методичній конференції “Актуальні запитання удосконалювання підготовки конкурентноздатних фахівців у нових соціально-економічних умовах” (Севастополь, 2002) тощо.

Розроблені автором пропозиції про доповнення, зміну й удосконалення проекту нового КПК України передано на розгляд до Верховної Ради України (Голові комісії Верховної Ради України з розробки нового КПК України).

Публікації. Основні висновки та положення дисертації опубліковані автором у 5 статтях у фахових виданнях ВАК України і 7 статтях у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Відповідно до мети, завдань, логіки дослідження дисертація складається з вступу, трьох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (255 найменувань), додатків 10. Загальний обсяг дисертації становить 218 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання і методи дослідження; розкрито методологічні та методичні підходи; висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи; наведено дані про особистий внесок автора, апробацію результатів дослідження та публікації за темою дисертації.

У першому розділі “**Принцип змагальності у кримінальному процесі України**”, викладено результати теоретико-методологічного аналізу сутності та ознак принципів кримінального процесу України, зокрема, принципу змагальності.

У підрозділі 1.1. “*Принципи кримінального процесу України: поняття та сутність*” зроблено висновок, що у період реформування кримінально-процесуального законодавства України, інтерес до теорії принципів кримінального процесу обумовлений значенням даної правової категорії: для характеристики кримінально-процесуального права у цілому, його окремих норм і інститутів; для заповнення прогалин у праві; для ефективності здійснення правосуддя по кримінальних справах.

У роботі наголошено на необхідності чіткого юридичного тлумачення терміну “принцип”, що надасть можливість його використання у тексті закону. Це і стало підставою для авторського упорядкування правової категорії “принцип” з позиції трьох концептуальних підходів: правового, практичного та інтегративного (комплексного). Зазначено, що пізнання сутності принципу кримінального процесу можливо шляхом вичленювання системи його специфічних ознак, які складають теоретичну конструкцію принципу. До них належать наступні положення: принципи виражають сутність норм і правил поведінки, санкціонованих державою і регламентуючих провадження по кримінальних справах; принципи знаходяться у тісному зв'язку з правовою системою суспільства, за допомогою якої впливають на кримінально-процесуальні відносини; принципи існують як основні правила кримінально-процесуальної діяльності, опосередковані правовими нормами; принципи містять у собі світоглядні ідеї щодо організації кримінально-процесуальної діяльності.

Наголошено на необхідності закріплення принципів кримінального процесу в одній або декількох статтях кримінально-процесуального закону України. Зазначено, що прихильники закріплення принципів кримінального процесу в нормах права, звертали увагу процесуалістів на матеріальність принципів. Так Т.В. Каткова та А.М. Колодій вважають, що принципи, які безпосередньо сформульовані у вигляді принципів-норм є більш активними, матеріальними. При цьому способи матеріалізації принципів у праві взагалі та у кримінальному провадженні, зокрема, розрізняються. Обґрунтовано існування двох способів зовнішнього вираження правових принципів: безпосереднє формулювання їх у нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів.

У підрозділ 1.2. *“Поняття та структура принципу змагальності”* окреслено основні напрямки досліджуваної проблеми в роботах вчених-процесуалістів. З’ясовано, що доробки вчених, які заперечували принцип змагальності, можна представити трьома напрямками: за *“ідеологічними мотивами”* (М.О. Чельцов, Т.В. Малькевич); змагальність – лише спосіб дослідження доказів (М.Л. Якуб, Д.С. Карев); визнання змагальності в аспекті правової психології (В.П. Нажимов, С.І. Прокоф’єв, В.М. Савицький, М.С. Строгович).

У процесі становлення демократичної правової держави в Україні вчені-процесуалісти (Ю.М. Грошевий, В.Т. Нор, К.Р. Сейтназаров, Ю.В. Хоматов, В.П. Шибіко та ін.) звернули увагу на роль принципу змагальності, передусім, тому, що він дозволяє: підвищувати надійність процесуальних гарантій прав і законних інтересів учасників кримінально-процесуальної діяльності; забезпечувати повне, об’єктивне і всебічне дослідження обставин вчиненого злочину. Зроблено висновок, що принцип змагальності є своєрідним показником пріоритетів у співвідношенні інтересів особистості і держави у кримінальному судочинстві України.

У другому розділі **“Диспозитивність у кримінальному процесі України”** розглянуто сутність та структуру, ознаки та роль диспозитивності у кримінальному процесі України.

У підрозділі 2.1. *“Поняття та структура диспозитивності у кримінальному процесі України”* розглянуто різноманітні підходи щодо застосування диспозитивності у різних галузях права: у цивільно-процесуальному праві диспозитивність є специфічним галузевим началом (В.М. Боярінцев); у кримінальному процесі – диспозитивність не є принципом” (О.І. Елістратов).

Узагальнення історико-теоретичних джерел щодо становлення та розвитку диспозитивності дозволило дійти висновку, що: у дорадянському періоді диспозитивність зароджувалась як *“принцип вільного визначення”* (де злочин це приватна образа, покарання – задоволення потерпілого; процес знаходився в повному розпорядженні приватної особи, міг бути початий по скарзі постраждалого, його родичів; примирення припиняло кримінальне переслідування; суд – посередник між обвинувачем і обвинуваченим; вирок суду ніяк не міг перевищувати вимог постраждалого); принцип вільного визначення поступається місцем публічності; з’являється думка про приватно-правову природу диспо-

зитивності, зміст якої – це свобода розсуду користування процесуальними правами приватних осіб; трактували диспозитивність як “свободу розсуду” сторін та суду (П.І. Люблінський, В.К. Случевський).

У радянській процесуальній літературі заперечувалася наявність диспозитивності не тільки у кримінальному, але й у цивільному судочинстві. У дослідженні визначено, що з розвитком теорії судового права з'явилися прихильники наявності дії диспозитивності у цивільному процесі (визнання єдності процесуального права зумовлено спільністю засад, що покладені в основу кримінального і цивільного процесів) та у кримінальному процесі (М.М. Полянський, М.С. Строгович, В.М. Савицький, А.Л. Ципкін, І.І. Потеружа і ін.). Однак дія диспозитивності у кримінальному процесі пояснювалася не тільки міжгалузевим характером диспозитивності у судовому праві, але і перенесенням у кримінальний процес інституту цивільного позову, який підпадає під дію диспозитивності (І.М. Гальперін, О.М. Ларін, А.Л. Ципкін та ін.). Займаючись проблемою єдності процесуального права М.М. Полянський прийшов до висновку, що позов у цивільному процесі та цивільний позов у кримінальному процесі (у змісті обвинувачення перед судом) є видами одного родового поняття - позову. Обвинувачення визнавалося рушійною силою кримінального процесу (М.О. Чельцов, М.М. Полянський, М.С. Строгович, В.М. Савицький, В.М. Боярінцев). Це означає, що по справах приватного обвинувачення потерпілий, маючи можливість розпорядження обвинуваченням, може своїми діями визначати рух процесу, тобто є суб'єктом реалізації диспозитивності.

Автором доведено, що у сучасних умовах положення особистості у всіх областях громадського життя, включаючи кримінальне судочинство, істотно змінилося, що відобразилося у розширенні кола процесуальних прав учасників кримінального процесу, пов'язаних з реалізацією диспозитивності.

В результаті аналізу полеміки щодо визначення сутності диспозитивності зазначено, що деякі автори вважають її не те що елементом принципу, а самим принципом кримінального процесу (Л.М. Лобойко, Д.В. Філін та ін.). В той же час інші вчені у своїх наукових працях взагалі не згадують про диспозитивність ні у контексті конституційних принципів судочинства ні у контексті принципів кримінального процесу (Ю.М. Грошевий, В.Т. Маляренко, Є.О. Мірошніченко, В.П. Півненко та інші). Проаналізовано розкриття поняття диспозитивності законодавцями у проекті нового КПК України 2003 р. (пропозиції народних депутатів України С.П. Головатого та С.В. Соболева), на підставі чого зроблено висновок, що диспозитивність розглядається ними як основна засада кримінального процесу. Однак автором обґрунтовано висновок щодо визначення диспозитивності тільки як одного із елементів (рівності сторін, підтримання державного обвинувачення в суді прокурором, об'єктивність і неупередженість суду та ін.) принципу змагальності до того ж головного в їх ієрархичній структурі.

Конституція України, проголосивши основні принципи судочинства (ст. 129 Конституції України), ініціювала приведення кримінально-процесуальних норм, які розкривають зміст засад кримінального процесу, у відповідність до Конституції, на підставі чого зроблено висновок, що диспози-

тивність, яка опосередковано позначена у п. 4 ст. 129 Конституції України (свобода у наданні сторонами суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості) та у назві ст. 16-1 КПК України, потребує чіткого визначення як у діючому кримінально-процесуальному законодавстві, так і у Проекті КПК України. При цьому автор стверджує, що пріоритетним напрямком у реформуванні кримінального процесу та здійсненні кримінально-процесуальної діяльності є захист прав особистості, що виступає у кримінально-процесуальних відносинах як учасник процесу. Диспозитивність у кримінально-процесуальному провадженні займає особливе місце, це обумовлює необхідність тлумачення Конституційним Судом України п. 4 ст. 129 щодо визначення самого поняття свободи у наданні сторонами суду своїх доказів, у доведенні перед судом їх переконливості та використання терміну “диспозитивність”.

У роботі зазначено, що правові реформи, які здійснюються в Україні, відображають не тільки демократичні перетворення в державі, але і загальні правові тенденції кримінально-процесуальної науки, котрі властиві судочинству континентальної правової системи. Вони свідчать, як доведено у дослідженні, про передбачену можливість подальшого зміцнення та розширення положення диспозитивності у кримінальному процесі до рівня принципу, однак у даний час як і в найближчому майбутньому автор не вбачає об'єктивних передумов для цього. Це пов'язано з публічно-правовою природою кримінального провадження, оскільки публічні інтереси, які охороняються нормами кримінального права України, обмежують вказані тенденції у кримінальному процесі.

У результаті аналізу становлення та розвитку теорії процесуального права України взагалі та кримінально-процесуального права зокрема, зроблено висновок про взаємозалежність методів правового регулювання (імперативного та диспозитивного) від форми (виду) кримінального процесу – інквізиційного, змагального, змішаного. У роботі встановлено, що кожна форма кримінального процесу використовує лише їй притаманний метод правового регулювання: інквізиційна форма допускає виключно імперативний метод правового регулювання (метод влади-підпорядкування, який не припускає для сторін свободу вибору); змагальна форма використовує диспозитивний метод правового регулювання (метод автономії або рівності сторін); змішана форма припускає використання двох методів правового регулювання, в залежності від того, які завдання держава ставить перед кримінальним судочинством, що визначається суспільно-політичними потребами). В умовах протидії злочинності, правосуддя має публічно-правовий характер, що припускає імперативний метод кримінально-процесуального регулювання, тому реалізація диспозитивності у повному обсязі передбачається по справах приватного та приватно-публічного обвинувачення, при провадженні по цивільному позову у кримінальній справі. Зазначене свідчить про відсутність реальної можливості розширення диспозитивності до статусу принципу кримінального процесу. При цьому автор підкреслює, що основу диспозитивного методу правового регулювання сучасного кримінального процесу складають суб'єктивні публічні права, які характеризують відносини особистості і держави у демократичному суспільстві.

Автором надано визначення поняттю диспозитивність як елементу принципу змагальності кримінального судочинства, у процесі реалізації якого суб'єкти, що відстоюють у справі свій особистий інтерес, користуються рівними процесуальними правами, здійснення яких значно впливає на провадження по кримінальній справі. Зокрема, свободою у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом; правом розпорядження предметом цивільного позову; можливістю розпорядження предметом кримінального процесу (обвинуваченням) та спірним матеріальним правом при провадженні по цивільному позову у кримінальній справі.

У підрозділі зазначено, що структуру диспозитивності, як цілісного явища, складають наступні елементи: інтерес – особистий (приватний) інтерес, державний (публічний) інтерес, суспільний інтерес; матеріальна диспозитивність – справи приватного і приватно-публічного обвинувачення, цивільний позов у кримінальному процесі; процесуальна диспозитивність – свобода у наданні доказів і свобода розпорядження предметом цивільного позову; суб'єкти, основою процесуальної діяльності яких є реалізація диспозитивності у кримінальному процесі: сторона обвинувачення – прокурор, постраждалий, потерпілий, цивільний позивач та їх представники, сторона захисту – обвинувачений, підсудний та їх захисник або законний представник, цивільний відповідач і його представник.

Обґрунтовано розуміння диспозитивності як загальноправового явища, регламентованого конституційними, цивільно-процесуальними, кримінально-процесуальними нормами, яке виконує праворегулюючу функцію.

У підрозділі 2.2. *“Співвідношення диспозитивності з принципами кримінального процесу”* розкрито зміст співвідношення диспозитивності з принципом публічності та іншими принципами кримінального судочинства України, які тісно пов'язані із принципом змагальності.

Доведено, що позиція деяких авторів щодо перебування принципу публічності та диспозитивності у стані парної опозиції один до одного (Л.М. Лобойко та ін.), помилкова, оскільки: принципи кримінального процесу існують у єдиній системі, яка спрямована до єдиної мети – захисту особистості, суспільства, держави, від злочину; серед учених-процесуалістів не існує суперечок відносно публічної природи кримінального процесу, отже виключно посадови особи наділені повноваженнями відносно порушення, розгляду та вирішення кримінальної справи.

Системний аналіз кримінально-процесуального законодавства останніх років дозволив автору виділити деякі загальні ознаки публічного начала, яке охоплює своїм змістом діяльність державних органів і посадових осіб по захисту як інтересів держави та суспільства, так й інтересів окремої особистості: правомочність державних органів і посадових осіб визначати відповідно до кримінально-процесуального закону динаміки кримінального процесу (порушення, розглядання та розв'язання (вирішення) кримінальні справи незалежно від волі приватних осіб); правомочність державних органів і посадових осіб забезпечує права і законні інтереси приватних осіб, що є учасниками кримінального процесу; правомочність посадових осіб, здійснювати процесуальні дії незалежно від

волі і бажання приватних осіб, але з максимальним урахуванням їх інтересів.

У дослідженні на підставі останніх змін у чинному законодавстві і найсучасніших розробок науки кримінального процесу, доведено, що: публічність – це принцип кримінального процесу, який виражає солідарність посадових та приватних осіб щодо захисту публічного інтересу у сфері кримінального судочинства, який характеризується наступними рисами: діяльність компетентних державних органів у силу службового обов'язку; діяльність активна, що не залежить від волевиявлення посадових осіб, а запрограмована кримінально-процесуальним законом; діяльність компетентних державних органів, ініціативна і не залежить від розсуду потерпілого (крім справ приватного обвинувачення) та інших зацікавлених осіб. Ці ознаки публічності повною мірою відображають державне начало кримінального судочинства, у силу якого державні органи наділені широкими владними повноваженнями, є активними суб'єктами кримінального процесу, зобов'язаними робити всі необхідні процесуальні дії по виявленню, припиненню і розкриттю злочинів, викриттю винних і недопущенню залучення до кримінальної відповідальності. Цей принцип було б більш правильно назвати “офіційність”, тобто діяльність у кримінальному процесі в силу посадового положення осіб, які ведуть кримінальний процес.

Зміст публічного начала у кримінальному процесі охоплює собою не тільки активну цілеспрямовану діяльність державних органів і посадових осіб по захисту інтересів держави як цілого, забезпеченню захисту інтересів особистості як частини суспільства, але й активну цілеспрямовану діяльність усіх суб'єктів, які беруть участь у кримінально-процесуальній діяльності, спрямовану на захист суспільства від злочинів взагалі і захист конкретної людини від конкретного злочину зокрема. Для приватних осіб ця діяльність здійснюється через виконання обов'язків і активне використання суб'єктивних публічних прав.

Автором обґрунтовано наступне положення: публічність та диспозитивність у кримінальному процесі, на відміну від цивільного процесу, взаємозалежні та спрямовані на вирішення одних і тих же завдань; реалізація принципу публічності та диспозитивності як елементу принципу змагальності у ході кримінально-процесуальної діяльності посадових осіб (у першому випадку) та діяльності осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, шляхом наданих їм суб'єктивних публічних прав (у другому випадку), – є єдиним процесом (рухом), спрямованим на вирішення завдань кримінального процесу.

У третьому розділі **“Реалізація диспозитивності у кримінальному процесі України”** розкрито зміст структурних елементів диспозитивності.

У підрозділі 3.1. *“Інтерес як структурний елемент диспозитивності”* визначено сутність цього поняття у кримінально-процесуальному аспекті. Зазначено, що, хоча кримінально-процесуальний закон і використовує термін “інтерес” у багатьох нормах (згадується у чинному КПК України – 51 раз, у проекті нового КПК України – 156 раз) але зміст його не розкриває.

Автором обґрунтовано, що одна з важливих задач законодавця – формулювання принципової нормативної характеристики різних інтересів. Доведено, що інтерес, як структурний елемент, який сприяє реалізації диспозитивності у кримінальному процесі, може бути представлений наступними положеннями: поняття “інтерес” у кримінальному процесі має об’єктивний характер; структуру “інтересу” у сфері кримінального процесу складають наступні елементи: інтерес особистий (приватний інтерес); інтерес держави (публічний інтерес); інтерес суспільства; мета кримінального процесу може бути досягнута за умови узгодження інтересів особистості, держави, суспільства; інтерес визначає розвиток диспозитивності як елементу принципу змагальності у сфері публічного кримінального процесу.

У підрозділі надано, що особистий (приватний) інтерес – це потреби окремих учасників кримінального судочинства по охороні процесуальних прав у зв’язку з залученням їх у кримінальний процес. Кожен з цих учасників наділений суб’єктивними правами, тобто юридичною можливістю діяти з метою здійснення тих чи інших інтересів. На підставі цього підкреслено, що суб’єктивне право особистості у кримінальному процесі може носити як приватний, так і публічний характер, відмінність яких складається лише в тім, що перше спрямовано на свій інтерес, друге – на інтерес суспільний. Інтерес особистості може складати зміст публічного інтересу, у тому випадку, якщо він також носить суспільний характер. Визначено, що для реалізації публічного інтересу потрібна активна цілеспрямована діяльність державних органів і посадових осіб, яка спрямована на захист інтересів держави як цілісної структури та на забезпечення захисту інтересів особистості як частини її. Суспільний інтерес у кримінальному процесі – це інтерес суспільства в цілому і конкретної людини окремо тобто це те, що спонукує діяти так, а не інакше заради блага всього суспільства і заради блага окремої людини, це те, що повинне бути рушійною силою кримінального процесу, визначати його динаміку, виражати солідарність державної влади і приватних осіб. Зміст суспільного інтересу у кримінальному процесі повинний бути виражений в його цілях і через задачі показані шляхи її досягнення. Через правомочності посадових осіб і суб’єктивні публічні права й обов’язки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, розкриваються засоби захисту суспільного інтересу.

У підрозділі 3.2 *“Справи приватного та приватно-публічного обвинувачення, цивільний позов у кримінальному процесі (матеріальна диспозитивність)”*, визначено наступні форми прояву матеріальної диспозитивності у кримінальному процесі: (справи приватного і приватно-публічного обвинувачення, цивільний позов у кримінальній справі). Вони мають: законодавче закріплення, чітко регламентовану процедуру застосування, спосіб завершення (підсумкові процесуальні документи і дії). З’ясовано, що незалежно від прояву в кожному конкретному випадку дія диспозитивності як елементу принципу змагальності спрямована на рішення задач кримінального процесу (охорона прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб і держави; визначення порядку провадження по кримінальних справах; швидке й повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного

застосування кримінального-процесуального законодавства).

Автором розкрито необхідність існування та застосування норм кримінально-процесуального права стосовно приватного та приватно-публічного обвинувачення. Постраждалий (потерпілий), в ході реалізації суб'єктивних публічних прав по кримінальних справах про нетяжкі злочини немайнового характеру проти особистості, виконує ряд важливих процесуальних дій, спрямованих на викриття винного, формує обвинувачення, підтримує його в суді, надає докази.

Доведено, що приватне обвинувачення (у матеріальному значенні) – це твердження постраждалого перед відповідним органом (судом) про здійснення у відношенні його злочину, кримінальне переслідування за який передано державою на розсуд постраждалого. Під приватним обвинуваченням (у процесуальному значенні) варто розуміти особливий вид кримінально-процесуальної діяльності в рамках спеціальної правової процедури, що дозволяє приватному обвинувачу виразити свою волю, обов'язкову для державних органів, у кримінальному переслідуванні обвинуваченого в ході порушення кримінальної справи, підтримки обвинувачення в суді і відмовлення від обвинувачення.

Автором визначено, що перелік злочинів, переслідуваних у порядку приватного обвинувачення, потребує розширення. До них варто віднести злочини невеликої та середньої тяжкості, об'єктом злочинного зазіхання яких є, наприклад, особисті немайнові права громадян. Слід відзначити, що саме таким шляхом пішли законотворці. Так у ст. 177 проекту КПК України, прийнятого Верховною Радою України у першому читанні в травні 2004 р. “Види кримінального переслідування” крім вже існуючих злочинів, до приватного обвинувачення віднесено: ч. 1 ст. 129 (погроза вбивством без обтяжуючих обставин), ст. 168 (розголошення таємниці усиновлення (удочеріння), ст. 176 (порушення авторського права і суміжних прав) та інше. Як бачимо, кількість проваджень у приватному обвинуваченні збільшилося лише на три склади злочинів, тоді як в дисертації пропонується доповнити також складами злочинів, викладених у наступних нормах: статті 162, 163, 164, 165 КК України. Всього 10 складів злочинів. Але в той же час автор вважає, що надмірне збільшення кількості злочинів, переслідуваних у порядку приватного обвинувачення, віднесення до таких злочинів злочини проти власності може негативно позначитись на якості їх розслідування, судового розгляду та на захисті прав громадян від злочинних зазіхань, оскільки вони не мають ті ознаки, що відповідали б процесуальним підставам виділення приватного обвинувачення в самостійний вид обвинувачення.

У підрозділі 3.3. “Свобода надання доказів та розпорядження предметом позову (процесуальна диспозитивність)” зазначено, що специфіка представлення доказів сторонами процесу обумовлена стихійним характером одержання інформації, на відміну від слідчих дій, що мають елементи плановості, передбачуваності та здійснюються у суворій відповідності із вимогами процесуальної форми. В роботі зазначено, що представлення доказів – це добровільна передача особою предметів або документів, які відносяться до справи. Приводячи у відповідність своє поведіння з нормами права, людина діє вільно, якщо розуміє і схвалює соціальну функцію права.

Автором доведено, що терміном “позов” (лат. – actio) охоплюється діяльність усіх суб’єктів кримінально-процесуальних відносин, оскільки цей термін найбільш повно відображує характер правовідносин у цей сфері кримінального судочинства.

З’ясовано, що процесуальна діяльність по доведенню позову є найголовнішим питанням участі позивача у кримінальному процесі, адже від того, наскільки повно зібрані докази, які підтверджують розмір заподіяної шкоди, залежить розмір вимоги про відшкодування заподіяної шкоди, що задовольняє суд. Тому запропоновано розширити право цивільного позивача, відповідача та їх представників (сторони обвинувачення й захисту) залучати до справи як докази, зібрані ними письмові документи й предмети (на підтвердження або заперечення позову). Окрім традиційних джерел доказів, до їх числа варто віднести пояснення позивача і відповідача.

У підрозділі 3.4. “Суб’єкти реалізації диспозитивності у кримінальному процесі” розглянуто процесуальний статус сторони обвинувачення та сторони захисту у кримінальному процесі України.

Автором обґрунтовано наступне: суб’єкти, процесуальна діяльність яких пов’язана з реалізацією диспозитивності у кримінальному процесі, – це учасники (сторони) процесу (фізичні чи юридичні особи), які відстоюють у справі свій особистий (приватний) інтерес, користуються рівними процесуальними правами, здійснення яких значно впливає на провадження по кримінальній справі. Сторона обвинувачення – це потерпілий (постраждалий), цивільний позивач та їх представники. Сторона захисту – це підозрюваний, обвинувачений, підсудний, їх захисники та законні представники, а також, цивільний відповідач та його представник. Виключенням є прокурор, який відстоює у справі державний інтерес і має право відмовитись від підтримки державного обвинувачення у суді, що викликає, за відмовою потерпілого від продовження обвинувачення особисто, закриття кримінального переслідування.

У дослідженні доведено, що при провадженні по справах приватного обвинувачення виникає необхідність процесуального визначення правового статусу особи, яка надала скаргу, оскільки вона стає потерпілою тільки під час судового розгляду. На думку автора до проекту нового КПК України слід внести норму, регулюючу підстави та порядок визначення процесуального статусу зазначеної особи, а саме: по справах приватного обвинувачення особа (фізична або юридична), яка звернулась до суду із заявою про скоєний злочин, визначається постраждалою з моменту реєстрації в суді такої заяви. Права і обов’язки такої особи повинні бути роз’яснені їй, про що робиться відмітка у відповідному реєстровому документі.

ВИСНОВКИ

В результаті дисертаційного дослідження, виконаного на основі аналізу чинного законодавства України та практики його застосування, теоретичного осмислення ряду наукових праць в різних галузях знань, автором сформульовано ряд висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення правового регулювання та практичної реалізації диспозитивності як елементу принципу змагальності у кримінальному процесі України. Основні з них такі:

1. Доведено, що принципи кримінального процесу – це світоглядні ідеї максимально високого ступеня спільності в кримінальному процесі, що детермінують кримінального-процесуальну діяльність і виникають у ході її правовідносин, вільно виявляються в правових нормах. Принципи кримінального процесу виражають: сутність норм і правил поведінки, санкціонованих державою та регламентуючих провадження по кримінальних справах; тісний зв'язок з правовою системою суспільства, за допомогою якої впливають на кримінально-процесуальні відносини; основні правила кримінального-процесуальної діяльності, опосередковані правовими нормами.

2. Запропоновано структуру принципу змагальності кримінального процесу, яку складають наступні елементи: розвиток кримінального-процесуальної діяльності неможливо як без обвинувачення, так і без захисту; функції обвинувачення, захисти і дозволи справи не можуть покладатися на той самий орган (особа); державне обвинувачення в суді здійснює прокурор, функція обвинувачення покладена на потерпілого (його представника); функція захисту покладена на підсудного (його захисника, законного представника); прокурор, підсудний (його захисник, законний представник), потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач (їх представники) беруть участь у судовому засіданні як сторони і користаються рівними правами і волею в наданні доказів, їхньому дослідженні і доведенні їх переконливості перед судом; об'єктивна і неупереджена роль суду; створення судом необхідних умов для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав; рівноправність сторін обвинувачення і захисту перед судом.

3. Доведено, що диспозитивність сьогодні не може бути принципом через відсутність об'єктивних передумов, оскільки публічні інтереси, що закріплені у нормах кримінального процесу України, обмежують ці тенденції у кримінальному судочинстві, подібно тому, як диспозитивні інтереси, що закріплені у нормах цивільного процесу України, обмежують розширення меж публічності в цивільному процесі. Реалізація диспозитивності та принципу публічності це єдиний процес, спрямований на вирішення задач кримінального процесу. Чітке позначення меж дії принципу публічності і диспозитивності у кримінально-процесуальному законодавстві забезпечує відсутність протиріч між ними у кримінальному процесі України.

4. В результаті проведеного дослідження визначено, що диспозитивність як елемент принципу змагальності кримінального процесу, в силу якого його учасники (сторони), що відстоюють у справі свій особистий інтерес, мають право розпоряджатися: предметом кримінального процесу (обвинуваченням); матеріальним правом при провадженні по цивільному позову у кримінальній справі; процесуальними правами, реалізація яких значно впливає на провадження по кримінальній справі. Визначено характерні риси диспозитивності: активність дії залежить від волевиявлення учасників (сторін) кримінального провадження і пов'язана з наданням доказів та розпорядженням предметом цивільного позову у кримінальному провадженні; ініціативність дії пов'язана з розпорядженням предметом кримінального процесу.

5. Обґрунтовано визначення диспозитивності як загальноправового явища, регламентованого конституційними, цивільно-процесуальними, кримінально-процесуальними нормами, що виконує праворегулюючу функцію. Якісну сутність диспозитивності визначено через такі її структурні елементи, як: “інтерес”, “матеріальна диспозитивність”, “процесуальна диспозитивність”, “суб'єкти реалізації диспозитивності”. Інтерес як структурний елемент диспозитивності у кримінальному процесі може бути представлений наступними положеннями: поняття “інтерес” у кримінальному процесі має об'єктивний характер; структура поняття “інтерес” у сфері кримінального процесу представлена наступними складовими – інтерес особистості (приватний інтерес), інтерес держави (публічний інтерес), інтерес суспільства; мета кримінального процесу може бути досягнута за умови узгодження інтересів особистості, держави, суспільства; інтерес визначає розвиток диспозитивності як елемента принципу змагальності в сфері публічного кримінального процесу.

6. Визначено, що суб'єктами диспозитивності у кримінальному процесі можуть бути учасники (сторони) кримінального процесу (фізичні або юридичні особи), які відстоюють у справі свій особистий (приватний) інтерес: зі сторони обвинувачення – постраждалий, потерпілий, цивільний позивач та їх представники; зі сторони захисту – підозрюваний, обвинувачений, підсудний, їх захисники та законні представники, а також, цивільний відповідач та його представник. Виключенням є прокурор, який відстоює у справі державний інтерес і має право відмовитись від підтримки державного обвинувачення у суді, що викликає, за відмовою потерпілого від продовження обвинувачення особисто, закриття кримінального переслідування.

Доведено, що при провадженні по справах приватного обвинувачення виникає необхідність процесуального визначення правового статусу особи, яка надає скаргу. Тому до проекту нового КПК України слід внести норму, регулюючу підстави та порядок визначення особи постраждалою, тобто: особа (фізична або юридична), яка звернулася до суду із скаргою про скоєний злочин, визначається постраждалою з моменту реєстрації в суді такої скарги. Права і обов'язки такої особи повинні бути роз'яснені їй, про що робиться відмітка у відповідному реєстровому документі.

7. Визначено, що дія диспозитивності як елемента принципу змагальності, незалежно від прояву в кожному конкретному випадку, спрямована на рішення завдань кримінального процесу: охорону прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб і держави; визначення порядку провадження по кримінальних справах; швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування кримінально-процесуального законодавства.

8. Для роз'яснення ряду конституційних норм і уточнення нормативної термінології обґрунтована необхідність звертання до Конституційного Суду України. На підставі результатів дослідження, теоретичних і практичних висновків сформульовані пропозиції щодо удосконалення правового регулювання і практичної реалізації: принципів кримінального процесу; диспозитивності як елемента принципу змагальності; інституту приватного і приватно-публічного обвинувачення; процесуального

статусу потерпілого й інших суб'єктів реалізації диспозитивності.

Для подальшого вивчення проблеми вважаємо перспективними дослідження: рівності сторін як елементу принципу змагальності у кримінальному процесі України, підтримання державного обвинувачення прокурором як елементу принципу змагальності у кримінальному процесі України, інституту приватного обвинувачення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Ноздріна М.О. Сутність принципу публічності за новим кримінально–процесуальним законодавством // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – № 18. – С. 166–171.
2. Ноздріна М.О. Приватне обвинувачення: матеріально-правові та процесуальні ознаки // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – Вип. 20. – С. 196–202.
3. Ноздріна М.О. Співвідношення змагальності та диспозитивності у кримінальному процесі України // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ: Збірник / Гол. ред. В.Л. Ортинський. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України. – 2004. – Вип. 1. – С. 105-113.
4. Ноздріна М.О. Сутність та ознаки поняття “принципи кримінального процесу”// Вісник Львівського інституту внутрішніх справ: Збірник / Гол. ред. В.Л. Ортинський. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України. – Вип. 2 (1). – 2004. – С. 43-52. –
5. Ноздріна М.О. Сутність диспозитивності за новим кримінально–процесуальним законодавством // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ: Збірник / Гол. ред. В.Л. Ортинський. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України. – Вип. 2 (2). – 2004. – С. 82-93.
6. Ноздріна М.О. До деяких проблем визначення переліку злочинів, переслідуваних у порядку приватного обвинувачення// Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Збірка наукових праць. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ – 2003. – С. 73-75.

АНОТАЦІЇ

Ноздріна М.О. Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України. - *Рукопис*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Національний університет внутрішніх справ, Харків, 2004.

Дисертацію присвячено дослідженню комплексу теоретичних і практичних проблем дії диспозитивності в кримінальному судочинстві України як елементу принципу змагальності. Результатом дослідження є розкриття сутності та змісту змагальності як принципу кримінального процесу і диспозитивності у їх сукупності. В роботі визначено, що диспозитивність – елемент принципу змагальності кримінального судочинства, у процесі реалізації якого суб'єкти, які відстоюють у справі свій

особистий інтерес, користуються рівними процесуальними правами, здійснення яких значно впливає на провадження по кримінальній справі. Також визначено механізм його реалізації. Обґрунтовано і сформульовано пропозиції щодо внесення змін до окремих положень чинного законодавства і проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України, які спрямовані на зміцнення гарантій прав і законних інтересів суб'єктів реалізації диспозитивності.

Ключові слова: кримінальний процес, змагальність, диспозитивність, принцип, інтерес, матеріальна диспозитивність, формальна диспозитивність, суб'єкти, скарга.

Ноздріна М.А. Диспозитивность как элемент принципа состязательности в уголовном процессе Украины. - *Рукопись*.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Национальный университет внутренних дел, Харьков, 2004.

Диссертация посвящена исследованию комплекса теоретических и практических проблем реализации диспозитивности в уголовном судопроизводстве Украины как элемента принципа состязательности. Результатом исследования является раскрытие сущности и содержания состязательности как принципа уголовного процесса и диспозитивности в их совокупности. В работе обосновано, что диспозитивность – элемент принципа состязательности уголовного судопроизводства, в процессе реализации которого субъекты, отстаивающие в деле свой личный интерес, пользуются равными процессуальными правами, осуществление которых значительно влияет на производство по уголовному делу. Обоснованы и сформулированы предложения относительно внесения изменений в отдельные положения действующего законодательства и проекта нового Уголовно-процессуального кодекса Украины, направленные на укрепление гарантий прав и законных интересов субъектов реализации диспозитивности.

Дано авторское определение диспозитивности как элемента принципа состязательности уголовного процесса, в силу которого его участники (стороны), отстаивающие в деле свой личный интерес, имеют право распоряжаться: предметом уголовного процесса (обвинением); материальным правом при производстве по гражданскому иску в уголовном деле; процессуальными правами, реализация которых значительно влияет на производство по уголовному делу. Определены характерные особенности диспозитивности: активность действия зависит от волеизъявления участников (сторон) криминального производства и связана с предоставлением доказательств и распоряжением предметом гражданского иска в уголовном производстве; инициативность действия связана с распоряжением предметом уголовного процесса. Обоснованно определение диспозитивности как общеправового явления, регламентированного конституционными, гражданско-процессуальными, уголов-

но-процессуальными нормами, которая выполняет праворегулирующую функцию. Качественная сущность диспозитивности определена с помощью таких ее структурных элементов, как: “интерес”, “материальная диспозитивность”, “процессуальная диспозитивность”, “субъекты реализаций диспозитивности”.

Определен круг субъектов диспозитивности в уголовном процессе, которыми могут быть участники (стороны) уголовного процесса (физические или юридические лица), отстаивающие в деле свой личный (частный) интерес: со стороны обвинения – пострадавший, потерпевший, гражданский истец и их представители; со стороны защиты – подозреваемый, обвиняемый, подсудимый, их защитники и законные представители, а также, гражданский ответчик и его представитель. Исключением является прокурор, который отстаивает в деле государственный интерес и имеет право отказаться от поддержания государственного обвинения в суде, что вызывает, при отказе потерпевшего от продолжения обвинения лично, прекращение уголовного преследования. Доказано, что при производстве по делам частного обвинения возникает необходимость процессуального определения правового статуса лица, подающего жалобу. Поэтому в проекте нового УПК Украины следует внести норму, регуливающую основания и порядок определения лица пострадавшим, то есть: лицо (физическое или юридическое), которое обратилось в суд с жалобой о совершенном преступлении, признается пострадавшим с момента регистрации в суде такой жалобы. Права и обязанности такого лица должны быть ему разъяснены, о чем делается отметка в соответствующем регистрационном документе.

Для разъяснения ряда конституционных норм и уточнения нормативной терминологии обоснована необходимость обращения в Конституционный Суд Украины. На основании результатов исследования, теоретических и практических выводов сформулированы предложения по совершенствованию правового регулирования и практической реализации: принципов уголовного процесса; диспозитивности в качестве элемента принципа состязательности; института частного и частно-публичного обвинения; процессуального статуса пострадавшего и иных субъектов реализации диспозитивности.

Ключевые слова: уголовный процесс, состязательность, диспозитивность, принципы, интерес, материальная диспозитивность, формальная диспозитивность, субъекты, жалоба.

Nozdrina M. Dispositivity as an element of adversarial principle in criminal process of Ukraine. - *Manuscript.*

Thesis for a candidate's degree by speciality 12.00.09 - criminal process and criminalistics; court expertise.- National University of Internal Affairs.- Charkiv, 2004.

Thesis is devoted to the research of complex of theoretical and practical problems of realization of

adversarial principle and dispositivity as an element of adversarial principle in criminal process of Ukraine. The result of this research is disclosing of essence and content of adversarial and dispositivity and their elements. The propositions for adding and bringing in changes to separate regulations of legislation in force and draft of Criminal process code of Ukraine, directed on consolidation of guarantees of rights and legal interests of a person in criminal process Ukraine.

Key words: criminal process, adversarial, dispositivity, principles, interest, material dispositivity, formal dispositivity, subjects, claim.

Відповідальний за випуск
доктор юридичних наук, професор Снігер'єв О.П.